

A határőrség megalakulása, valamint tevékenysége az első években (1945–1950)

FÓRIZS Sándor

A második világháború utáni határőrséget, a Honvéd Határőrséget hetven éve, 1945 tavaszán alapították, és 1949. december végéig tevékenykedett. A publikáció a Honvéd Határőrség működésének körülményeit mutatja be, eredetileg az alapításról megemlékező konferencia számára. Elemzi az akkori viszonyokat, a szovjet megszállás hatását, a nemzetközi helyzet jelentette problémákat, az idegenrendészet viszonyait. Megismerhetjük a szervezet többszöri átalakítását és a fennállását meghatározó gazdasági viszonyokat.

Határőrszervezetet, határrendészeti feladatokat ellátó kötelékeket többször is alapítottak hazánkban. Ilyen volt például az 1903. évi VIII. törvénnyel létrehozott, rövid életű határrendőrség. Mostani publikációmban a második világháború végén a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány által alapított Honvéd Határőrség működésének első éveivel kívánok – csak vázlatosan – foglalkozni. Bár ez az idő igen rövid volt a szervezet életében, a hazai és nemzetközi helyzet bonyolultsága, összetett jellege lényegesen nagyobb terjedelmű feldolgozást igényelne, amennyiben minden meghatározó tényezőt szeretnénk bemutatni.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenben 1944. december 22-én alakult meg azzal a céllal, hogy újjászervezze Magyarország összeomlott közigazgatását, rendezze kapcsolatát az országot megszálló Szovjetunióval és a többi szövetséges hatalommal, valamint szembeforduljon a hitleri Németországgal. A feladatok közül kiemelkedett az államhatárok őrizetének megszervezése. A szövetséges hatalmakkal 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti szerződésben vállaltuk, hogy a továbbiakban az 1937. december 31-én fennálló államhatárokat fogadjuk el. A Honvédelmi Minisztérium 1945. február 23-án kiadott 20 183. számú rendeletével kezdődött meg a határőrség újjászervezése. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK), amelyben értelemszerűen a Szovjetunió képviselőjének volt meghatározó szerepe, 1945. május 14-én jóváhagyta a tervet.

Lényegében 1947 végéig államhatár helyett tűzszüneti vonalokról beszélhettünk, és a szomszédos országokkal még hosszú ideig rendezetlenek, rosszak voltak a kapcsolataink. A párizsi békeszerződést 1947. február 10-én írtuk alá, és a magyar békeszerződést az 1947. évi XVIII. törvénnyel hirdettük ki. Innen számíthatjuk a még korántsem teljes államiság újrakezdését. Szomszédjaink közül egyedül Ausztria nem tartozott a hábo-

rút győztesen befejező államok közé. Területét négy megszállási övezetre osztották, és *a szovjet csapatok 1955-ig tartózkodtak határain belül. Ez a későbbiekben segítséget* is jelentett a magyar határőrség számára, más esetekben viszont jelentős gondokat is okozott. A háború után náluk létrehozott csendőrség, amely a másik oldalról őrizte nyugati határunkat, nem tanúsított egyértelmű támogató magatartást, esetenként segítették a határsértések elkövetését, rejtették a kijutott személyeket. Ugyanakkor a szovjet katonaság kinti ellenőrző pontjain, amelyek egészen az Enns folyóig nyúltak, több száz magyar állampolgárt is elfogtak, akiket visszaadtak a hazai szerveknek.

Az új szovjet–magyar államhatár megjelölése, újrajelölése miatt még 1949-ben is Moszkvában tartózkodott a redemarkációs bizottság Szalvai Mihály vezetésével.¹ Ez az államhatár, amely ma már a magyar–ukrán határ, 1937-ben még csehszlovák–magyar államhatárként funkcionált, és a módosítások átvezetése nem is ment olyan gyorsan.

A szervezeti változások áttekintése

1945. február 23. után szakaszosan kezdődött meg a határportyázó századok felállítása. A SZEB által 1945. május 14-én jóváhagyott tervezet 5000 fős létszámot, 27 határportyázó századot és 150 határportyázó őrsöt tartalmazott. A századok hét honvéd kerületi parancsnokságnak lettek alárendelve, amelyek fő profilja a katonai feladatrendszer, és nem az államhatárok őrzete volt, és ez akadályozta a határőrizeti szakmai feladatok végrehajtását. A parancsnokságok sok egyéb feladattal rendelkeztek, amelyekre a határőröket is igénybe vették.

1946. márciusban új átszervezés történt. Határőr-parancsnokságot hoztak létre (ez országos vezetési törzs) a szakmai feladatok végrehajtásának központi irányítására. 14 zászlóalj, 50 század és 250 őrs szerepelt a szervezetben, plusz 4000 fővel megerősítették az állományt. A létszámot 10 000 főben határozták meg. Egy vasútbiztosító zászlóalj is tartozott a kötelékbe 1949 tavaszáig, amikor átszervezték központi kiképzőzászlóaljnak, és a többi határ vadász-zászlóaljnak is lett egy-egy kiképzőszázada.

1949. márciusban átszervezés volt a honvédségnél, az úgynevezett „Klapka” hadrend (ez a határőrség létszámát 11 493 főben állapította meg). Ekkor alakult meg tehát a központi kiképzőzászlóalj, egy önálló híradószázad, s a századok száma 43 lett, 194 őrssel. Differenciálták az őrsöket. A típusú: 87 db 33 fős az osztrák és jugoszláv szakaszon (plusz két nagyobb őrs), B típusú: 104 db 17 fős a többi viszonylatban (plusz egy nagyobb). Az A típusúak negyedén volt tiszt az őrsparancsnok, valamennyi az osztrák határon, a többin tiszthelyettes látta el a vezetői teendőket.

A jugoszlávokkal megromlott viszony miatt 1949. októberben („Zalka” hadrend néven) lényeges átcsoportosításokat hajtottak végre. Megerősítették a déli viszonylatot, elsősorban észak és kelet terhére. Megszüntettek egy zászlóalj-parancsnokságot és kilenc századot, 36 őrsöt kivontak, és belőlük délen egy zászlóaljat, öt századot és 36 őrsöt állítottak fel. Az öt déli zászlóaljhoz egy-egy 22 fős tartalék őrsöt is szerveztek. Öt év alatt az állomány létszáma két és félszeresére nőtt.

1 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 31. sz. doboz, XI-2. tárgykör, 001. folyószám.

Öt évvel az alapítását követően a határőrséget – a Minisztertanács 4.353/1949/268/. számú rendeletével – 1950. január 1-től a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának kötelékébe helyezték át a Magyar Honvédségtől, és ezzel a szervezet történetének új szakasza kezdődött. Érdekes körülmény, hogy a SZEB 1945-ben a Magyar Honvédség létszámát 25 000 főben engedélyezte. A magyar kormány költségvetési okok miatt 20 000 főben gondolkodott, és ennek negyede, azaz 5000 fő tartozott volna a határőrséghez. A fegyveres erőkön belüli ilyen magas arány a hazai körülményekkel magyarázható. Az államhatárok (fegyverszüneti vonalak) lényegében teljesen átjárhatóak voltak. A csempészetten kívül a személyek mozgását sem tudta senki megakadályozni. A közbiztonság 1947 végére szilárdult meg, fegyveres csoportok tevékenykedtek a szomszédos országok területére átnyúlóan. A Balkánról és Kelet-Európából a legkülönbözőbb németbarát és nacionalista szervezetek képviselői, fegyveres csoportjai, katonaszökevények menekültek nyugati irányba. Ha kellett, erőszakkal törtek utat maguknak, ellátásukat a lakosság kifosztásával biztosították. Ilyen körülmények között érthető módon először a határokat kellett lezárni a rendteremtéshez, ezt pedig rendőri erővel akkor és ott nem lehetett végrehajtani. Megoldásként maradt egy nagyobb létszámú, katonailag szervezett és felszerelt határőrség.

Ez a folyamat öt év alatt, 1945–49 között az állomány létszámának két és félszeresére növeléséhez és a felszerelés jelentős kiegészítéséhez vezetett. Az Államvédelmi Hatóságnak való, 1950. januári átadáshoz készített jegyzőkönyv részletesen tartalmazza az akkor rendelkezésre álló erőket és eszközöket. Az 1. melléklet érzékelteti ezt az eredetileg „Szigorúan titkos” megjelölésű adatsort. A dokumentum már előrevetíti a határőrség további létszámnövelését. A Belügyminisztérium a sorkatonai szolgálat meghosszabbítását tervezi: „A leg. tényleges kat. szolgálatát 3 évre akarjuk kiterjeszteni. A szolgálati időnek ezen szabályozásához törvényes rendezés szükséges. [...] Az átmeneti időszakban (3 éves szolgálatra való átállás) az 1949 IV. hóban bevonult újoncok szolgálati idejét 2 évre kell kiterjeszteni”.²

A határőrség működését 1945 után meghatározó néhány körülmény:

- A szervezet és a működés szakmai sajátosságai.
- Viszony a szomszéd országokkal.
- Idegenrendészeti helyzet.
- Kitelepítés, lakosságcsere.
- Szovjet megszállás.
- Hazatérés külföldről.

A szervezet és a működés szakmai sajátosságai

Az ország nyugati felén még folytak a harcok, amikor megkezdődött a Honvéd Határőrség felállítása, anyagi szempontból lényegében a nulláról. Sem felszereléssel, sem a szükséges élőerővel nem rendelkeztek. A toborzásra a régi fegyveres erők állományából

² Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 30. sz. doboz, VII-1. tárgykör, 025. folyószám. A rövidítések feloldása: leg. = legénység, azaz sorállomány; kat. = katonai.

jelentkeztek önkéntesek. Az Ausztriába kiszállított, de a harcokról már lemaradt honvéd hadosztály kötelékéből is irányítottak át katonákat szolgálatra. A felszerelést a Szovjetunió biztosította a németektől és a korábbi magyar hadseregtől zsákmányolt anyagból, és ez mennyiségében, minőségében eleinte nem is volt megfelelő a kialakult helyzetben. Az alapfegyver a Mauser puska lett. Kezdetben a századoknál még géppisztoly sem volt, miközben minden valamirevaló csempésztársaság legalább néhány sorozatlövő fegyverrel rendelkezett. Jól mutatja ezt a következő eset. A szlovák külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott, mert elmondásuk szerint felfegyverzett magyar állampolgárok automata fegyverekkel és kézigránáttal támadták meg a szlovák biztonsági szerveket. A Honvéd Határőr-parancsnokság az események kivizsgálására és jelentéstételre kötelezte a 3. határ vadász-zászlóalj parancsnokságát. A felterjesztett jelentésben³ 1947. január 22-én az érintett zászlóalj kifejti: a kérdéses időben a határ vadászok sem automata fegyverrel, sem kézigránáttal nem rendelkeztek. Szerintük az esetleges elkövetők csempészek lehettek, akik Abasárról rendszeresen átjártak Szlovákiába.

A járművek teljes hiánya az erők mozgását alapvetően befolyásolta. Eredetileg egy határ vadász-zászlóalj négy gépjárművel rendelkezett, és üzemanyag is csak korlátozottan állt rendelkezésre. Minden szolgálatellátás gyalogosan történt. Ebből kifolyólag a laktanyákat közvetlenül az államhatár közelébe kellett telepíteni, gyakran még a falvaktól is távolabb, ahonnan a határ vonal gyorsabban elérhető volt. A háború az eredeti honvédojektumok jó részét elpusztította. Most, amikor az 1937-es határokhoz kellett visszatérni, szükségképpen polgári épületeket, tanyákat, kocsmákat, gazdasági létesítményeket béreltek. Ezek a házak felépítésükben, szerkezetükben, méreteikben nem feleltek meg egy kisebb laktanya céljaira. A főzés, pihenés, tisztálkodás, szolgálatellátás, fegyver- és felszerelés-raktározás feltételeit csak szűkösen lehetett biztosítani. Többnyire a 15–20 katona egyetlen szobában aludt, és ugyanott tartotta a felszerelését. Az első két évben, amikor a szomszédos országokkal a politikai kapcsolatok egyformán kedvezőtlenek voltak, a határőrizeti erők alkalmazásában nem alakult ki súlyképzés, erőösszpontosítás. Az ötezer főt közel egyenletesen igyekeztek elosztani az államhatár mentén.

A határ vadászőrsők létszáma általában maximum húszfős lett. Ez az ügyeleti szolgálatok, távollétek, betegségek, szakácsfeladatok stb. miatt csak néhány járőr vezénylését tette lehetővé. Az úgynevezett kishatárforgalom, vagyis a helyi lakosok szomszédos országokba, alapvetően munkavégzés céljából történő átlépésének ellenőrzése is a határőrség feladatai közé tartozott. A határátlépő pontokon való szolgálatra vezényelt járőrök szintén csökkentették a határterületen folytatott portyázás, mozgó ellenőrzés lehetőségét. A határőrség összlétszámában ugyan szerepelt, de a határőrizeti tevékenységből kiesett az úgynevezett vasútbiztosító zászlóalj állománya. A közbiztonság színvonalát jelzi, hogy 1945–47-ben minden áruszállító vonatot, valamint a rakodó pályaudvarokat fegyveres erővel kellett őrizni, és ez képezte a zászlóalj feladatát. Ellenkező esetben kifosztották a vagonokat, különösen, ha élelmiszert vagy ritka iparcikkeket szállítottak. A levéltári anyagok több, a vonatokon, illetve a pályaudvarokon

3 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1947. év 3. sz. doboz, 11. folyószám.

bekövetkezett, a határvadászok és a fosztogatók közötti fegyveres összecsapásról szóló jelentést tartalmazzák. 1949 márciusában, a belső biztonsági helyzet konszolidálódásával szüntették meg a vasútbiztosító zászlóaljat, átalakítva központi kiképzőzászlóaljjá. Ilyen körülmények között természetesen az ötezer fő elégtelen volt az államhatár biztonságos őrzetére, a politikai vezetés elvárásainak teljesítésére. Érthetően 1950-ig több lépcsőben átszervezték és megerősítették a határőrséget.

Rendkívüli nehézséget jelentett az állomány étkeztetése, ellátása. Az élelmiszerhiány és az infláció fokozta a csempészet növekedését, és akadályozta a katonák megfelelő kiszolgálását. Rövid ideig – valószínűleg azért, mert nem mérlegelték megfelelően a lehetséges következményeket, illetve mert a viszonyok annyira katasztrofálisak voltak – engedélyezték, hogy az őrsők az elkobzott élelmiszer és egyes áruk (só, dohány) bizonyos részét megtartsák. Ezt követően a folyamat felett elveszítették az ellenőrzést. Hiányzott a lefoglalt anyagok ellenőrizhető okmányolása. Mikor a felhasználhatónál több só, dohány, zsír került az őrsőhöz, megkezdték az elcserélését a lakossággal más szükséges anyagokra, esetleg italra. Robbanásszerűen beindult az üzletelés, megszüntetéséről végül központilag kellett intézkedni.

Az általános szegénységet és a megfelelő felszerelés hiányát a szervezeten belül több módon is megkísérelték ellensúlyozni. Ennek egyik változata a honvédelmi miniszter engedélye arra, hogy a lakosságtól minden katonai vonatkozású eszközt, ruházati cikket el lehet venni. Kis sarkitással még a használt egyenruhanadrágot, lábbelit is lehúzták viselőjéről, amennyiben kincstári tulajdonról volt szó. Kulacs, csajka, derékszíj – semmi nem volt biztonságban. A fegyverekről nem is szólva. A határőrség több alkalommal egész településeket, több száz lakást és gazdasági épületet is átkutatott arra hivatkozva, hogy adatai vannak személyek illegális ott-tartózkodásáról. Egyébként ebben az időben a szervezet nyomozóhatósági jogkörökkel is rendelkezett. A rendőrség, miközben féltékenyen figyelte az illetékességi területére történő behatolást, többször is felpanaszolta ezt a tevékenységet. Véleménye szerint az akciókra csak a felszerelések utáni kutatás céljából került sor. A panasz jogossága egyébként nem is vitatható, hiszen a határvadászok illetékessége csak az államhatártól számított kétszáz méteres sávra terjedt ki. Ezen még az sem változtat, hogy a kutatás kezdetekor értesítették a rendőrséget, és részvételt biztosítottak számára a tevékenységben.

A 4. határvadász-zászlóalj razziát tartott Sárísápon 1947. december 17-én. Sárísápot lezárták, a községet csak engedéllyel lehetett elhagyni egész nap. Belső feljegyzés szerint a razzia célja katonai anyagok, fegyver, lőszer és csempészárúk felkutatása volt, „bár a 4. hv. zlj. pk. a fentiek alapján elrendelt sorozatos házkutatások megtartásával kissé túlzásba ment... ennek ellenére eljárását az elérendő cél érdekében – az elért eredmények alapján – indokoltnak és szükségesnek tartjuk.”⁴ – írja a parancsnokság I. b. osztályának vezetője. A tevékenység jogalapjául az 1945. évi 3. sz. HK-ban közzétett 3009/1945. sz. körrendeletre hivatkoztak, amely lehetővé tette honvédségi anyagok lefoglalását polgári személyektől. A zászlóaljparancsnok arra hivatkozott, hogy fegyverrejtegetésről kaptak adatokat, ezért vezetett be razziát, amely reggel hattól délután

4 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1948. év 13. sz. doboz, IV/-4. tárgykör, 001. folyószám.

kettőig tartott, és nagy felháborodást váltott ki. 1127 főt igazoltattak, két főt fegyverrejtegetésért (pi., gpi., lőpor), egy jogtalanul hazánkban tartózkodó külföldit, valamint nyolc főt jövedéki termékekkel történő visszaélés miatt átadtak a rendőrségnek. Egy 43M magyar géppisztolyt lőszerrel, egy 7,65-ös Frommer-pisztolyt, egy kincstári írógépet és fényképezőgépet (haditudósítók részére), egy autóponyvát, valamint nagyobb mennyiségű kincstári felszerelési tárgyat és kis értékű anyagot (derékszj, kulacs, kenyérszák) foglaltak le. A tevékenységet ért kritikák kiemelik: „A határőrség hatáskörét a vámőrség felállításáról szóló 1924. évi XIX törvénycikk állapítja meg [...] lakást és ezzel összefüggő zárt helyiséget nem kutathatnak át”.⁵ A település „demokratikus érzelmű”, túlnyomórészt bányászokból álló lakossága fel volt háborodva. Mindenesetre az eredmény egy egész napos zászlóaljrazzia után meglehetősen csekélynek mondható. Talán ezzel is magyarázható, hogy a felszerelésszerző akciókat leállították, mondván, hogy a határőrség megfelelő ellátása már biztosítva van.

Egy 1947. februári levél „Magyar Központi Vámigazgatóság” fejrészszel, a pénzügyminiszternek címezve felpanaszolja: „a határőr őrsők a vámjövedéki kihágások tárgyai-ként őrizetbe vett árukat saját céljaikra, az ellenérték beszolgáltatása nélkül használják fel, [...] az őrsők közegei utólagos vámvizsgálatot tartanak és utasoktól minden igazolás nélkül, utiholminak minősülő holmikat vesznek el. [...] A határőrségnél a zavarok ma még nagyobbak, mint eddig voltak. A határőrségnél olyan nagyméretű létszámcsökkentést hajtottak végre”,⁶ hogy nem tudja feladatait ellátni. Az első négy évben a határőrség létszámát hol emelték, hol csökkentették, és ez nyilvánvalóan nem hatott kedvezően a lehetőségeire.

A személyi állomány összetételével kapcsolatban is panaszok, nehézségek merültek fel. A felkészületlenségre, képzetlenségre vezethető vissza számtalan fegyveres baleset. Még a katonai tapasztalatokkal rendelkezők esetében is legtöbbször hiányoztak a határőrizeti ismeretek. A járőrszolgálat sajátosságait, egy őrs irányításának módját gyorsan el kellett sajátítani. Az őrsparancsnoki tanfolyamok azonnal megkezdődtek, és erre a szintre eredetileg tiszthelyettesi állományt szántak. Az állomány tagjai között voltak egykori SS-katonák, büntetőszázadok kerettagjai, háborús bűncselekményt elkövetettek, akiket fokozatosan kirostáltak, eltávolítottak. A felvételnél nem volt megfelelő személyi ellenőrzés. Adatbázisok hiányában erre nem is nyílt lehetőség. Gondoljuk át, ekkor az országban még nincs kötelező lakcímbejelentés! Sokaknak volt Nyugaton rokonsága, mások nyugati hadifogságból tértek haza, és az időközben az országban megkezdődött politikai változások hatására esetleg meggondolták magukat, és a külföldre távozás mellett döntöttek. Nem volt ritka a külföldre szökés, az önkényes távolmaradás.

1949 novemberében a határőrség parancsnoksága felterjesztést kért a zászlóaljaktól a megbízhatatlannak mondható határőrökről. Az utasítás alapján összeállított ki-mutatások már tükrözik az országban bekövetkezett politikai változásokat.⁷ Nagyka-

5 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-4. tárgykör, 04. folyószám.

6 Uo.

7 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 30. sz. doboz, VII-1. tárgykör, 009. folyószám.

nizsáról 25 főt jelentettek, mindenféle okokkal: „kulák származás, demokrácia ellenes, szovjetellenes, barátja nyugati megszállási övezetben tartózkodik”⁸ stb. A megnevezettek között tiszthelyettesek is voltak. Kőszeg 38 főt jelentett indoklás nélkül. A jelentést aláírta a zászlóalj politikai tisztje, a „D” (elhárító) tiszttel egyeztetve. Csorna listája 35 nevet tartalmazott, az indokok között szerepelt többek között: volt SS-katona, szövetkezettelenes magatartás.

A megbízhatóság kérdéskörének fontosságát és a külföldre szökések gyakoriságát szemlélteti egy főparancsnoksági intézkedés 1949. decemberből, amely a kiskunhalasi és nagykanizsai zászlóaljaktól megszökött honvédek körözését rendelte el, akik a feltételezés szerint akkor Jugoszláviában tartózkodtak. „Feltételezhető, hogy nevezett szökevények már vagy visszaszivárogtak, vagy a jugo. hatóságok a közeljövőben küldik vissza őket hírszerző feladattal.”⁹ – írja a körözésre felhívó rész. A kiadvány, a dosszié belső oldalán, tartalmaz egy névjegyzéket 29 névvel, adatokkal, lakcímmel, kapja a Belügyi Hírközpont vezetője körözés elrendelése céljából. Mindenesetre elgondolkodtató a keresett személyek nagy száma és a szomszédos országról alkotott vélemény.

Viszony a szomszédos országokkal

Megítélésem szerint a kapcsolat a szomszédos államokkal rossz, vagy egyes esetekben inkább ellenséges volt. A háborúból vesztesen kikerülő országként, amely ráadásul még katonai megszállás alatt áll, és a békekötés feltételeit várja, hazánkban lényegében semmiféle mozgástere nem volt. Nem voltak eszközök a kezünkben, hogy az államhatáron bekövetkezett eseteket, határrendsértéseket, esetleg provokációkat normális, kétoldalú módon rendezzük. A másik fél, ha akart, megjelent a helyszínen rendezni a kérdést, ha ő követte el a problémát, nem vett tudomást a tárgyalásra vonatkozó meghívásról. Csehszlovák, román és jugoszláv viszonylatban megkezdtek a német és magyar ajkú lakosság kiűzését, tovább növelve a feszültséget. Sok volt a hivatalos személyek által, szolgálatban elkövetett határsértés, határon átnyúló fegyverhasználat vagy személyek üldözése magyar területen. Akadályozták a kettős birtokosok mozgását. Késleltetve adták ki, visszatartották az engedélyeket, elkobozták a terményeket, hetekre őrizetbe vettek személyeket, és eltitkolták a velük kapcsolatos információkat. A kétoldalú megbeszéléseken általában hatásköri problémákra hivatkozva elutasították a magyar fél kéréseit. Nem meglepő módon viszont azonnal rugalmassá és készségessé váltak, ha az általunk fizetendő háborús jóvátétel fogadásáról, ehhez kapcsolódóan átkelőhely megnyitásáról, vonatok beléptetéséről volt szó. Nem kaptunk tájékoztatást (vagy nem időben) jogszabályok életbe léptetéséről, új okmányok bevezetéséről, általuk az államhatár őrizetében foganatosított rendszabályokról. Ez utóbbiakat úgy kellett kikövetkeztetni a túloldali szervek magatartásából. 1948-tól különösen problémássá vált a jugoszláv államhatár, miután az országot ellenséggé nyilvánítottuk, és megkezdtek a határőrség erőinek idecsoportosítását. Ugyanebben az évben vette kezdetét az aknamezők (mű-

8 Uo.

9 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-5. tárgykör, 01. folyószám.

szaki akadályok) telepítése nyugaton és délen, a látást zavaró növényzet, valamint az épületek letarolása ötven méteres sávban az osztrák és a jugoszláv szakaszon.

Különösen rontotta a kapcsolatot Jugoszláviával két magyar rendőr eltűnése. Az esetet a magyar hatóságok a jugoszláv szervek által elkövetett emberrablásnak minősítették, amely 1949. szeptember 15-én következett be. Az Orfalunál szolgálatot teljesítő két magyar rendőr a határ melletti manőverúton ment haza, miután az átkelőhelyen egy megbeszélésen vettek részt, majd eltűntek. A magyarok helyszíni szemlét tartottak. A műszaki záron kifelé vezető nyomokat találtak, amelyek erőszakos elvitelre utaltak. Ekkor már drótakadály volt az államhatáron. Megtalálták a testek átemelésének és vonszolásának nyomait, az egyik rendőr levéltárcáját és egy véres zsebkendőt. A közös kivizsgálásnál a jugoszláv fél tagadta, hogy tudnának az esetről. A közös kivizsgálásra vonatkozó meghívót először nem vették át, majd késve érkeztek. A magyar területen található helyszínre nem voltak hajlandók átjönni, a jugoszláv oldalon lévő helyszínre a magyar felet nem engedték át, holott ezek szokványos megoldások közös kivizsgálás esetén. Mindkét bizottság külön fogalmazott meg jegyzőkönyvet, mert nem tudtak megegyezni. A jugoszlávok csupán a személyek keresését ígérték meg. Az országos parancsnokság a Külügyminisztériumhoz fordult a szükséges lépések megtétele érdekében. Az ügy még zavarosabb, a valódi események még nehezebben kibogozhatók, ha az ember a dossziét továbbolvassa. Szeptember 26-a estéről található egy kézzel, ceruzával írt távirat: „f. hó 25-én 12.30-kor kiadott távmondati pcs-át végrehajtani nem tudom, mert a rendőr hatóság a 2 rendőr kihallgatását nyomozó közegemnek nem engedélyezte, az elől mereven elzárkózott.”¹⁰ Tehát a rendőrök előkerültek, de hogy mikor és miként, azt az anyagból nem tudjuk meg. A határőrségi kivizsgálást, az érintettek kikérdezését éppen a magyar rendőrség akadályozta.

Ezt a zavaros ügyet használta fel a határőrség parancsnoksága, hogy újrászabályozza a határeseemények kivizsgálásának rendszerét a jugoszláv viszonylatban. Megtiltották az úgynevezett közös kivizsgálásokat, vagyis a bekövetkezett események kétoldalú mérlegelését, ami pedig a realitás alapfeltétele. Az anyagban tájékoztatták a zászlóaljparancsnokokat, hogy a határeseemények kivizsgálására vonatkozó korábbi szabályzások érvényüket veszítik. Újrászabályozták a határeseemények esetén folytatandó eljárást, felmondták a frissen aláírt szabadkai megállapodást, holott azt két hónappal korábban, 1949. augusztus 3-án kötötték meg. Tanulságos az anyag fogalmazása: „A jugo. viszonylatú hőrség-eknél a fenti rendelettel szabályozott közös kivizsgálások foganatosítását azonnali hatállyal beszüntetem. Megtiltom, hogy határsértés esetén a jugo. hőrs. szervekkel a közös kivizsgálás lefolytatása céljából az érintkezést felvegyék. [...] a Magyar Népköztársaság kormánya az 1949. Szabadkán kötött egyezmény alól ily módon felmentve érzi magát és magára nézve nem tartja kötelezővé.”¹¹ A szabadkai megállapodás egy, a dossziében szereplő, kézzel írt feljegyzés szerint november 4-én hatályát veszítette.

10 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 26. sz. doboz, IV-15. tárgykör, 13. folyószám.

11 Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 26. sz. doboz, IV-15. tárgykör, 048. folyószám.

Az idegenrendészeti helyzet

A határőrség számára az egyik legnagyobb gondot az idegenrendészeti helyzet jelentette, amely 1949-ig csak lassan javult. A szervezet a rendőrség és a Belügyminisztérium egyik főosztálya (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság, KEOKH) mellett idegenrendészeti hatóságként funkcionált. Részt vett személyek ellenőrzésében, az ország területére történő beléptetésben, az elfogottak őrizetében, a kitoloncolásban. Problémásnak bizonyult a magyar állampolgárság meghatározása, és így az eljárás is bizonyos személyi kategóriákkal szemben. A háborút követően három ország, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia a területén élő magyar és német (szász) lakosokat már nem ismerte el saját állampolgáraiként, üldözték őket. A volt hadifoglyoknak, elmenekülteknek nem engedélyezték a hazatérést. A magyar álláspont szerint azonban ezen személyek a szomszédos országok állampolgárainak minősültek.

Megkezdődött Magyarországról is a német nemzetiségűek kitelepítése. Családok szakadtak szét, jelentős vagyon, házak, földek maradtak hátra. A kitelepítettek közül gyakori volt a visszaszökés Magyarországra. A német lakosság Romániából és Jugoszláviából nyugatra, Ausztriába tartott, ugyanakkor osztrák területről is jöttek hozzánk, illetve Erdélybe és a Bánátba. Teljesnek volt mondható a zűrzavar.

Keletről Nyugatra menekült a háborút túlélő zsidó lakosság, hogy Izraelben találjon új otthonra. Gyakran minden okmány nélkül, csoportosan próbáltak több államhatáron is átjutni.

Lakosságcsere-szerződést írtunk alá Csehszlovákiával 1946. február 27-én. Ennek alapján a magyarországi szlovák lakosság önként, javaival együtt elhagyhatta az országot. A csehszlovák kormány erős propagandát folytatott körükben az őshazába történő visszatérés érdekében. Magyarországról 95 421 szlovák származású személy jelentkezett kitelepülésre, majd ténylegesen 73 273 települt át. Akik csalódtak a kinti viszonyokban, immár illegálisan próbáltak visszajutni, hiszen az átköltözéssel elveszítették magyar állampolgárságukat. A kitelepülők államhatáron történő kiléptetése a vámmal és a határrendőrséggel közösen történt, esetenként ideiglenesen megnyitott átkelőhelyeken, rengeteg gondot okozva. A távozók vitték magukkal mindent, amit lehetett, az élő állattól kezdve a konyhai felszerelésig. Az egy főre meghatározott értékkeretet csoportos kilépésnél átszámolták az adott létszámra, és megbecsülték a bemutatott holmik értékét. Az eljárás bőven adhatott okot vitára, nem csak a kivándorlók és a hivatalos szervek között. Gyakran a határvadászok és a vámőrség képviselői is vitába keveredtek egymással. Szlovákiából 68 407 magyar származású személy települt át hazánkba. Az ő esetükben a magyar álláspont az volt, hogy lehetőleg ne csehszlovák valutát, hanem egyéb anyagi javakat hozzanak magukkal. Ez sem könnyítette meg a hivatalos szervek munkáját.

Csehszlovákiában az 1945. évi 88. számú elnöki rendelet egyéves kötelező munkaszolgálatot vezetett be, amelyet a Szlovákiában egy tömbben élő magyar lakosságnak az ország más részeibe, többek között a Szudéta-vidékre történő áttelepítésére használtak fel. Az intézkedés és a katonai erővel történő végrehajtás deportálás jellegű módszere

menekülthullámot eszkalált Magyarország irányába. Az események 1946 novemberétől 1947 közepéig tartottak. A határőrséget jelentős mértékben lekötötték az ekkor bekövetkezett határprovokációk, fegyverhasználatok. A menekültekről meghallgatási jegyzőkönyvet készítettek, és jegyzéket a magukkal hozott vagyontárgyakról, valamint egyszeri anyagi támogatásban részesítették őket (azt részben szintén a határőrség fizette ki).

A személyek ellenőrzésénél gyakran gondot okozott az elfogadható okmányok kérdése. Alapvetően a háború előtt és alatt kiadott dokumentumokat lehetett figyelembe venni, ezek voltak túlnyomórészt használatban. A csehek a németek által még a megszállás idején kiadott, a szlovákok és horvátok az egykori fasiszta kormány által forgalomba hozott papírokat használták. A szomszédoknál a háború után érvénybe léptetett új okmányokról gyakran nem rendelkezünk információkkal az együttműködés hiánya miatt. Amikor az ellenőrzés során felbukkantak, akkor szereztünk róluk először tudomást. A szövetséges hatalmak több százezer volt hadifoglyot, menekültet bocsátottak szabadon az őrizetből. Ellátták őket igazolással, úti okmányokkal. Ezeket viszont a román és jugoszláv hatóságok csak korlátozottan fogadták el a hozzájuk történő beutazáshoz. Magyar, szász származás esetén már megtagadták az állampolgárság elismerését, hiába származott az illető az adott területről és élt a családja még mindig ott. Megjelentek a cirill betűs okmányok, amelyeket kezdetben senki sem tudott elolvasni, így minden szélhámosnak, katonaszökevénynek, banditának védelmet nyújtottak. Senki sem mert eljárni ilyen dokumentumok esetén. Elegendő volt az embercsempészeknek egy orosz rendszámot feltenni a tehergépkocsira, hogy a magyar szerveket kijátsszák. Arra természetesen fokozottan vigyázniuk kellett, hogy ne szaladjanak bele egy szovjet ellenőrző pontba. Amennyiben magyar személyek használtak szovjet okmányokat, egyenruhát, a megszálló hatóságokat képviselő szovjet katonai bíróság járt el velük szemben.

A szovjet megszállás

A szovjet katonai jelenlét a háborús viszonyok közötti rendteremtésben jelentős segítséget nyújtott, ugyanakkor számtalan gondot is okozott. Ezek a problémák érdekes módon tűnnek ki a határvidéki-alegységek által akkoriban felterjesztett jelentésekből. A fegyverszüneti megállapodás értelmében a szövetséges katonaság szabadon mozoghatott az ország területén. A magyar hatóságok kötelesek voltak számukra minden segítséget megadni, személyeket a kívánságukra elfogni és átadni nekik őket. A SZEB hozzájárulása kellett minden belbiztonsági intézkedéshez, a magasabb beosztásokba történő kinevezésekhez, átszervezésekhez, szakmai akciókhoz. A szovjet ügyészség nyomozást rendelhetett el magyar állampolgárokkal szemben, nyomozó hatóságot jelölhetett ki erre a célra, ügyeket vehetett el a rendőrségtől, és azokat a határőrségre szignálhatta, illetve fordítva. A szovjet katonai bíróságok magyar állampolgárokkal szemben is eljártak.

A megszálló hatalmak képviselőinek és az újjáalakuló hatóságok tagjainak együttműködése sem Németországban, sem Japánban nem volt zökkenőmentes. Természetesen, ahogy távolodtunk időben a háborútól, egyre szervezettebb lett a kapcsolat, és

javult a viszonyok fölötti kontroll. A külföldi katonaság sok esetben különleges jogokat vindikált magának. Gyakran semmibe vették az újonnan felállt határőrizeti, rendvédelmi szerveket. Technikai értelemben megtehették, hiszen jelentős tömegben, fegyveresen mozogtak. Saját parancsnokságaik esetenként elveszítették az ellenőrzést fölöttük, különösen menet közben, a vasúti és közúti szállítások idején. Senki sem tudta, az adott pillanatban hol tartózkodnak, milyen alegységről van szó, és az hova tart, probléma esetén kihez lehet fordulni. A háború befejeztével megkezdődtek a hazaszállítások, és a túléléstől megrészegetett alakulatok egy részén féktelen, amolyan „utánunk az özönvíz” hangulat uralkodott el. Tudunk esetről, amikor a fosztogatást megakadályozni szándékozó határvadászok a város területén, az utcán agyonlőtték. Kivonták a vasúti szerelvényeiket, gépjárműveiket az ellenőrzés alól. Idegeneket szállítottak magukkal (feltehetően anyagi ellenszolgáltatásért cserébe), akiket szintén nem engedtek ellenőrizni. A szolgálati érdekből országok között ingázó, Bécs és Budapest között gyakran utazó személyeknek lehetőségük nyílt jelentős értékeket kockázat nélkül csempészni, amely tevékenység valóságos iparággá fejlődött. Az ilyen szituációkat csak közös magyar–szovjet járőrözéssel lehetett megakadályozni. A katonai megszállás idején természetesen csak szovjet irányítás alatt működhetett együttes tevékenység.

Hogy a határvadászok mennyire nem mertek eljárni vélhetően szovjet személyekkel szemben, ezt szemlélteti egy Olmódról felküldött jelentés.¹² 1949. január 24-én egy határvadászjárőr feltartóztatott egy öttonnás, ponyvás tehergépkocsit. Három szovjet tiszti egyenruhás, géppisztollyal felszerelt személy ült benne, akik orosz nyelvű okmányokkal igazolták magukat. A gépkocsi átkutatását megakadályozták. A járművel továbbinduláskor az út menti vizesárókba csúsztak, és a helyszínt nem tudták elhagyni. A járőr erősítésért ment az egy kilométerre lévő őrsre, látva, hogy a kocsit nem tud továbbmenni, valamint az erőviszonyok számára kedvezőtlenek voltak. Amikor a segítséggel visszaérkezett, addigra a személyek a csomagjaikat hátrahagyva már elmenekültek, valószínűleg osztrák területre. Amint a kocsiban hátramaradt magyar iratokból kiderült, illegálisan kitelepülni akarók éltek vissza a szovjet fedéssel, a gépjármű rakterében 10–20 fő lehetett. Megelőzően a határőrök már több esetben is észleltek a terepen szovjet jelzésű gépkocsikat, amelyeknek feltételezhetően hasonló volt a céljuk. A közbiztonsági helyzet még négy évvel a háború után is igen gyenge lábakon állt, amennyiben idegen egyenruhában, felfegyverkezve mozoghattak személyek az országban.

Hazatérés külföldről

Speciális, igen nehéz feladatot jelentett a Nyugatról, a francia, az amerikai és az angol megszállási zónából hazatérő volt hadifoglyok, menekültek ellenőrzése. Nem csupán a nagy számok okoztak problémát. A vasúton vagy vízi úton érkezők közül szerette volna kiszűrni a politikai vezetés a körözött személyeket, háborús bűnösöket. Sokuknál voltak kincstári tulajdonú felszerelések, értékek – mint gépkocsik, lovak, valuta, arany stb. –, amelyekre a nehéz gazdasági körülmények között a kormány igényt tartott.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-7. tárgykör, 01. folyószám.

Az érkezők a komáromi ellenőrző táborba kerültek, ott látták el őket okmányokkal és aztán onnan bocsátották őket haza. Az államhatáron a határőrség és a vámszervek ellenőrizték a behozott ingóságokat, kísérték a vasúti-közúti szállítmányokat Komáromba. A 2. melléklet a Nyugatról hazatérők létszámát mutatja be.

Záró gondolatok

Közvetlenül a háborút követően a kialakuló új államiság egyik követelménye volt a határőrség felállítása. A rendkívül nehéz közbiztonsági helyzet miatt ez eredetileg csak katonai eszközökkel történhetett meg, így került sor a Honvéd Határőrség megalakítására. Működését mindvégig a legnagyobb nehézségek jellemezték. Mind külső okok, a szomszédos országokhoz fűződő kedvezőtlen viszonyunk, mind a belső gazdasági helyzet, a minősíthetetlen biztonsági körülmények, a nagyhatalmi megszállás és az országban zajló politikai események akadályozták a tiszta szakmai tevékenységet. Mindezek következtében csak elismeréssel lehet szólni az akkor még honvéd katonákról, akik meggyőződéssel teljesítették vállalt kötelezettségüket. A folyamatnak véget vetett és új fejezetet nyitott a határőrség történetében a szervezet 1950. január 1-jei átadása a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának állományába.

Mellékletek

1. melléklet: Kimutatás a Honvéd Határőrség 1950. január 1-jén, a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának átadott erőiről

- Létszámadatok: 525 tiszt, 921 tiszthelyettes, 9485 fő legénység (sorkatona).
- Felszerelés: 18 motorkerékpár, 787 kerékpár, 79 személygépkocsi, 40 tehergépkocsi, 278 országos jármű (lovass kocs), 684 ló.
- Fegyverzet: 1680 pisztoly, 1929 géppisztoly, 9406 puska, 600 golyószóró, 94 géppuska, hat 61 milliméteres aknavető, nyolc 120 milliméteres aknavető, 17 páncéltörő ágyú.

2. melléklet: A nyugati megszállási zónákból hazatértek¹³

A Belügyminisztérium határ-, folyam- és légi rendészeti SZEB-nek küldött, 1947. szeptember 5-i jelentése szerint 1945. szeptember 10. és 1947. szeptember 1. között Nyugatról összesen 300 839 fő tért haza:

- az amerikai zónából: 240 906 fő,
- az angol zónából: 37 393 fő,
- a francia zónából: 20 809 fő,
- egyéb helyekről: 1731 fő,
- a hazajöttek közül megszökött: 1179 fő.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1947. év 8. sz. doboz, 0541. folyószám.

HIVATKOZÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1947. év 3. sz. doboz, 11. folyószám. Jelentés. „Tárgy: Állítólagos magyar–csehszlovák határsértések kivizsgálása.”
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1947. év 8. sz. doboz, 0541. folyószám. „Tárgy: Jelentés a hazahozatali szervek által 1945. IX. 10.- 1947. IX.1. között lebonyolított forgalomról”.
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1948. év 13. sz. doboz, IV/-4. tárgykör, 001. folyószám. „Honvéd határőrség főparancsnoksága” fejrészes iratgyűjtő. „Tárgy: Razzia megtartása Sárisáp községben a 4. hv. zlj. pság. által.” 1947. 12. 17.
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 26. sz. doboz, IV-15. tárgykör, 13. folyószám. „Tárgy: Jugoszlávok által elkövetett erőszakos emberrablás.” 1949. 9. 15.
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 26. sz. doboz, IV-15. tárgykör, 048. folyószám. „Honvédelmi Miniszter” fejrészes iratgyűjtő. „Tárgy: Szabadkai 1949. VIII. 3-i megállapodás felmondása.”
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-4. tárgykör, 04. folyószám. Levél. „Tárgy: Határszéli vámigazgatási szervek működésének akadályozása miatt emelt panasz tbn.”
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-5. tárgykör, 01. folyószám. „Tárgy: Jugo. területre szökött hv. egyének visszatérésének ellenőrzése lakóhelyükön.” 1949. 12. 07.
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-7. tárgykör, 01. folyószám. „Honvéd határőrség főparancsnoksága” fejrészes iratgyűjtő. „Tárgy: Olmód-i határszakaszon elfogott gk. átadása tbn.”
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 30. sz. doboz, VII-1. tárgykör, 009. folyószám. „Tárgy: Megbízhatatlan honv. egyénekről jelentés.”
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 30. sz. doboz, VII-1. tárgykör, 025. folyószám. Melléklet a határőrség átadásához.
- Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1949. év 31. sz. doboz, XI-2. tárgykör, 001. folyószám. „Tárgy: A moszkvai redemarkációs bizottság ellátmányának átutalása.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fórizs Sándor (2014a) : Az idegenrendészet problémái 1947-ben. In: *Magyar Rendészet*, 14. évf. 4. sz. 53–64.
- Fórizs Sándor (2014b): Tragédia az államhatáron. In: *Hadtudomány*, 24. évf. 1. sz. 185–194.
- Fórizs Sándor (2015): Menekültügyi válsághelyzet 1947-ben. In: *Belügyi Szemle*, 63. évf. 2. sz. 149–163.
- Gáspár László (1989): *A határőrség fejlődése 1950–1956 között*. Doktori értekezés. Budapest, NKE.
- Gáspár László (2005): A magyar határőrizet fejlődési tendenciái 1945–1949 között. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 11. évf. 14. sz.
- Hautzinger Zoltán (2012): *A külföldiekre vonatkozó magyar jogi szabályozás fejlődése és története*. Egyetemi jegyzet. Budapest, NKE.
- Keserű István (2013): A magyar határőrizet 1945–1990. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 23. évf., 31–34. sz. 63–86.
- Megegyezés a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia Egyesült Királysága és Észak-Írország, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között létrejött fegyverszüneti szerződésről. Forrás: www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/fszunet.html
- Nagy György (2013): Az első magyar határrendőrség. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 23. évf., 31–34. sz. 87–96.
- Sallai János (2013): Határszéli jelentések a II. világháború után. In: *Valóság*, 56. évf. 6. sz. 72–78.

SUMMARY

The Establishment and Activities of the Border Guard in the First Few Years (1945–1950)

FÓRIZS Sándor

The Border Guard established after the 2nd World War, called the Border Guard of the Hungarian Army, was set up in the spring of 1945. It operated until the end of December 1949. The paper – originally written for the conference commemorating its foundation – discusses the circumstances under which the Border Guard of the Hungarian Army worked. It analyses the contemporary situation, the consequences of the Soviet occupation, the problems caused by the international situation and the conditions for alien policing activities. The author presents how the Border Guard was reorganised several times, as well as the economic conditions that defined its existence.